

ІНТИМНИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

(жанрові аспекти)

У статті досліджено лист як жанр художньо-документальної прози, що надається для структурального аналізу під різними кутами зору: лист як психотекст, лист як еґо-текст, лист як мегатекст. Психоаналітичні вектори дослідження епістолярної спадщини митців аргументовано переконають у доцільності та необхідності залучення листів у процес реконструкції письменницьких психопортретів. Дослідження здійснено на основі інтимного епістолярію українських письменників II половини ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: лист, епістолярій, інтимний дискурс, психотекст, мегатекст, еґо-текст, метажанр.

Anna Ilkiv. Intimate epistolary texts of Ukrainian writers of the second half of the 19th – early 20th century (genre issues)

The article considers letter as a prose genre fit for structural analysis in different perspectives: a letter as a psycho-text, a letter as an ego-text, a letter as a mega-text. Psychoanalytic research vectors of epistolary heritage of artists reasonably prove advisability and necessity of including letters into the process of reconstruction of writers' psycho-portraits.

Key words: letter, epistolary text, intimate discourse, psycho-text, mega-text, ego-text, meta-genre.

Дискусійним для сучасної епістолографії залишається питання співвіднесення жанру листа з фікційною літературою, концептуальну диференційну ознаку якої становить націленість на вигадку, фантазію. Адже, з одного боку, лист як документальний жанр орієнтований на факт, достовірність, правду, а з другого – у випадку письменницького епістолярію – ця правда, як і система документальних образів, проходить крізь фокус мистецької творчої уяви, набуває естетичної ваги і стає фактами літератури. Тобто письменницьку кореспонденцію, а інтимну насамперед, можна окреслити як художньо-документальний жанр на межі фікційної і нефікційної літератури. Однак слухним у цьому контексті видається зауваження А. Томашевського, що лист може бути літературним твором, а може й не бути. А польський вчений Я. Мачеєвські говорить про постійний імпліцитний художній потенціал епістоли, і “якщо буде дотримано відповідних умов, кожен лист може стати літературою у прямому значенні цього слова” [21, 213]. Про белетристичний струмінь у листах класиків, що дуже нагадує художню творчість цих авторів, зазначає в своїй науковій розвідці В. Гладкий [5], називаючи їх “літературними”.

На наш погляд, естетичний потенціал епістолярної прози виявляється в таких моментах:

– письменницький лист – це відображення його картини світу із сукупністю морально-етичних максим і філософських сентенцій;

– письменницький лист, особливо інтимний, відображає емоційно-психологічний портрет автора, а за допомогою сугестивної функції епістоли психологічні стани переживання, радості, страху, жалості, захоплення через слово передаються читачеві;

– письменницький лист перебуває під силою тяжіння оригінального авторського стилю. Індивідуальний стиль автора та оригінальна система “авторських ідентичностей” створюють атмосферу справжності, автентичності. У цьому також криється естетичний потенціал документа.

Відводячи листу місце на межі фікційної та нефікційної літератури, не можна оминати ще однієї грані межовості епістолярію – межі життя і творчості. Як влучно зазначає Т. Гундорова, “лист існує на межі життя і творчості й вводить в атмосферу чогось такого, що більше за літературу, а саме – в автентичність і зв’язність голосу й екзистенції” [7, 6]. Дослідник епістолярної спадщини Лесі

Українки В. Святовець одним із перших в українському літературознавстві заговорив про самостійність епістолярного жанру, його повноцінність, самодостатність: “Листи письменників мають цілковите право на самостійне існування як окрема форма літературної діяльності” [16, 8].

На основі інтимного епістолярію українських письменників другої половини XIX – початку XX ст. окреслимо можливі вектори дослідження листа як жанру художньо-документальної прози, що надається для структурального аналізу під різними кутами зору: лист як психотекст, лист як его-текст, лист як мегатекст.

Лист як психотекст. В українському літературознавстві ґрунтовні дослідження жанрів мемуаристики, зокрема й письменницького епістолярію, активізувались у 1990-х рр. в контексті психоаналітичних студій В. Агеєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, М. Коцюбинської, С. Павличко. Тобто згадані науковці розглядали лист як одне із важливих джерел вивчення письменницького психотипу. За допомогою листа, особливо інтимного, можна реконструювати психопортрет письменника. Тому зокрема й епістолярний контекст залучив літературознавець С. Михіда в докторській дисертації “Реконструкція психологічних портретів українських письменників кінця XIX – початку XX століть на основі мегатексту” (2013) [14].

Епістолярний жанр пропонує паралельно дві рецептивні моделі: рецепцію адресата і саморецепцію автора, тому психологічний дискурс – це невід’ємна складова листа. Однак загальний психологічний дискурс епістолярної спадщини письменників необхідно розглядати комплексно – із дискурсами психоестетики та психології творчості. Застосування такого поєднання дискурсивних практик, на наш погляд, дозволить дослідити психоемотивну сферу митців (адже “неодмінною особливістю поета чи художника насамперед повинна бути емоційна збуджуваність” [10, 126]), особливості художнього мислення, рефлексивні вектори свідомості тощо.

Розглядаючи лист як психотекст, необхідно враховувати таку особливість людської психіки, як блокування мовленнєвої системи сильним емоційним переживанням, стресом, котрим, за своєю природою, і є любовне почуття. За висновками психологів, любов важко вербалізувати, адже в любовному переживанні домінуюча емоційна сфера пригнічує розумову діяльність людини, раціональну сферу, відповідальну за мовлення. Як наслідок, стилістика інтимного тексту набуває ознак недомовленості, обірваності фраз, алегоричності, а реальні образи перекодовуються в складну семіотичну систему любовних кодів, символів, архетипних образів. Про особливість вербальної блокади в інтимному епістолярію писав у листах до О. Рошкевич закоханий І. Франко: “Ви знаєте, як втрачаю дар мови у Вашій присутності” (26 травня 1875 р.) [19, 27]; “Ти знаєш, що чуття моє, чим гарячіше і глибше, тим менше може перелитися в словах” [19, 118].

Жанрова природа інтимного листа передбачає посилені емоційний струмінь, тому епістолярні тексти найкраще надаються для інтермедіальних і психоаналітичних літературознавчих студій, наприклад, для дослідження психологічної сугестії в інтимній епістолі чи лінгвальних способів передачі тактильних відчуттів, дослідження психологічних станів творчої особистості.

Важливим етапом сучасного шевченкознавства стають психологічні студії над спадщиною поета і його постаттю як митця і людини [2]. Так, наприклад, особливість Шевченкового художнього світу до поєднання суперечностей в одному образі, що простежується на рівні епістолярного тексту, можна пояснити афектно-екзальтованим типом його темпераменту, “темпераментом тривоги і щастя” (за К. Леонгардом), а також такою психологічною особливістю його творчої натури, як однаково сильна робота обидвох півкуль головного мозку. Для такого типу темпераменту властива збуджуваність, альтруїстична

поведінка, емпатія. На думку Л. Генералюк, “полярність суджень, “зштовхування протиріч” (М. Коцюбинська), історико-політичний дискурс творчості – це також наслідки одночасної роботи півкуль головного мозку – річища, у яких рухалася думка митця з його специфічною логікою рекурентності, за котрою він не лише формував свою картину світу, а й переформовував і реформував український світ” [2, 10].

Епістолярій Шевченка, особливо періоду заслання, засвідчив широкий діапазон емоційних станів і реакцій, до того ж ці емоції виконували катарсисну функцію, прагнення автора до самоаналізу, саморецепції, сугестивність, психічні процеси візуалізації, що свідчить про гіпертрофовано-емотивний темперамент митця. Дослідниця Шевченкового епістолярію Ж. Ляхова наголошувала на такій особливості його психопортрету в листах, як відсутність негативних оцінок своїх сучасників [12, 74]; крім того, його листи надихали адресатів, ніби опромінювали якимось особливим світлом, тобто Шевченкове епістолярне слово було сугестивним, магічним.

На основі типологічного зіставлення психопортретів Т. Шевченка і П. Куліша, Ж. Ляхова доходить висновку про нарцисизм останнього, прагнення стати в якусь позу, а не показати справжнє обличчя, а його листування з жінками більше нагадує стилізований сентиментальний роман у листах: “Настільки Шевченко щирий, простий, безпосередній у своїй лексиці і стилістиці, настільки Куліш увесь покручений, зовні урочистий, а внутрішньо холодний” [12, 76].

Вперше компаративне зіставлення темпераментів Шевченка і Куліша здійснив І. Франко, щоправда, на основі поетичної творчості, однак такі висновки вченого цілком можуть стосуватися і їхнього епістолярію: “гаряче, з-під серця пливуче слово Тараса” протиставляється “правильно розміреному, вигладженому і холодному слову Куліша” [20, 194].

Т. Гундорова при дослідженні проблем статі й культури в гендерній утопії О. Кобилянської також залучає епістолярний контекст до інтерпретації таких психологічних станів письменниці, як “меланхолійність” – “стану, який переноситься на різні об’єкти, до яких вона прив’язана і втрату (чи побоювання втрати) яких вона глибоко переживала – музику, природу, матір, брата, коханого, подругу, народність [6, 11]; “межовість”, “лімінальність” як постійне перебування її духу в різних ідентичностях: “як “русинки”, що знаходиться між українством і “німеччиною”, як жінки без певного соціального статусу, як модерністки і феміністки, як піонерки неоромантизму” [6, 13].

Крім дослідження динаміки образно-символічного втілення психологічних станів О. Кобилянської, епістолярій письменниці можна розглядати в контексті жіночої саморецепції, відкриття власного “я” як форми самонарації.

Отже, наведені вище психоаналітичні вектори дослідження епістолярної спадщини митців аргументовано переконують в доцільності та необхідності введення листів у процес реконструкції письменницьких психопортретів. Розгляд листа як психотексту дозволяє відкривати нові грані творчих особистостей митців, простежувати складний шлях саморецепції автора, динаміки його психічних станів в епістолярному тексті, тобто такий підхід відкриває нові перспективи і для вивчення психології художньої творчості.

Лист як еґо-текст. Біографізм та автобіографізм – концептуальні засади документально-художньої прози, епістолярію зокрема. Однак в сучасній теорії літератури категорія автора та авторської свідомості належить до науково дискусійних. Адже автор в новітній науці про літературу має цілу низку іпостасей: біографічний автор, автор-творець, автор-функція, автор-концепт, експліцитний автор і експліцитний наратор, імпліцитний автор та імпліцитний наратор, лімінальний автор, образ автора, авторська маска. Термінологічна полісемія цих понять ґрунтується на протиставленні біографічного автора і множини його “я” в художньому тексті.

На перший погляд, проблема автора актуальна лише для белетристичних творів і другорядною для художньо-документальної прози, в якій автор біографічний мав би бути тотожний автору листів, щоденників, мемуарів, автобіографій чи інших жанрів документалістики. Однак об'єктивна реальність, що пройшла крізь призму складного внутрішнього світу митця, його суб'єктивності, переломлює і грані присутності біографічного автора навіть у текстах документальних жанрів, зокрема в листах.

Листи письменників, без сумніву, виступають одним із головних документальних джерел дослідження біографії. Так, П. Куліш писав, що немає кращого біографа М. Гоголя, ніж він сам у своїх листах. Якщо розглядати письменницький лист у традиційному фактографічному руслі, то проблеми автобіографічності як авторської ідентифікації в тексті не існує, адже автор біографічний, по суті, ототожнюється з автором листа. Однак, якщо розглядати лист в естетичному плані, або ж трактувати епістолярний текст як психоаналітичний простір реалізації авторського "я" в усіх можливих формах вияву, то постають цілком логічні питання: настільки достовірний біографічний образ автора в тексті листа?; чи тотожні поняття "біографічний автор" і "образ автора в листі"?; настільки щирий письменник при творенні епістолярного автопортрета і чи не перетворюється він в образ, подібний до образу ліричного героя в ліричному тексті? Ці питання стають особливо актуальними при дослідженні інтимного письменницького епістолярю, адже в любовних листах авторський образ часто може мимоволі переростати в белетризований автобіографічний образ героя-коханця з індивідуальною для кожного письменника мірою ідеалізації, героїзації, романтизації тощо.

У звичній для белетристики тріаді "автор – текст – читач" епістолярій додає ще дві складові – адресат та "іншотекст" (відповідь адресата). Себто, комунікативний ланцюжок, на наш погляд, виглядатиме в епістолярю так: "автор – текст – адресат – іншотекст (відповідь адресата) – читач". Останній компонент "читач" апіорі не передбачений епістолярним діалогом, однак, стосовно письменницької кореспонденції, автор допускає можливість оприлюднення його епістолярної спадщини, тобто співавторства читача. А якщо письменник передбачає потенційну публічність продукovanого ним тексту, то зазвичай прагне певною мірою белетризувати свій життєвий досвід, ідеалізувати себе. Внаслідок цього відбувається трансформація біографічного "я" автора в метатекстуальну категорію авторської свідомості чи самосвідомості.

Літературознавець В. Федоров у статті "Автор як онтологічна проблема" називає автором "суб'єкт перетвореного буття" [18, 56]. Автор мінливий у процесі власної творчості: читач не здатний визначити, коли перед ним з'являється автентичне "я" автора, де автор починається і де закінчується. У тексті автор завжди "інший" навіть для самого себе, адже як митець наділений особливою здатністю до трансцендентності – можливості виходити за межі власного "я" навіть в автобіографічному жанрі листа. Отже, нетотожність автора біографічного й епістолярного образу автора стає дедалі виразнішою.

Водночас епістолярний образ автора завжди виступає виразником авторської свідомості – літературознавчої категорії, значно ширшої від категорії автора. Адже авторська свідомість може відобразитися в оцінках документальних образів листа, різних наратологічних моделях, проявлятися на рівні образів, темарію, жанрово-стильових і композиційних особливостей. Інтерпретуючи образ автора в тексті листа, читач мимоволі залучає до цієї інтерпретації свої наявні пресупозитивні знання про автора і його тексти, тобто це завжди буде автор очима конкретного читача чи авторська свідомість у рецепції свідомості читацької.

П. Рікер у працях “Сам як інший”, “Що таке текст? Пояснення і розуміння” стверджує, що знати, яким є автор будь-якого тексту, а отже, і тексту епістолярного, неможливо. “Існує тільки складний зв’язок автора і тексту, існує автор, який з’являється не інакше, як з появою першого читача” [15, 309], тобто, по суті, це образ автора в читацькій свідомості.

Поглянемо на проблему авторської ідентифікації у тексті листа під філософським кутом зору. Епістолярна творчість для епістолярних комунікантів виступає досвідом самоті й досвідом подолання самотності, а лист стає однією з можливостей пережити особистісну єдність. Тому мета листування мимоволі виходить за межі епістолярного діалогу й перетворюється в творчий акт самореконструювання, набуваючи для письменника екзистенційно важливого значення. Листи стають художнім простором розгортання екзистенційної суб’єктивності. Відповідно одне із завдань дослідників епістолярної спадщини – це дешифрування біографічного “я”, щоб спробувати відчутти, пізнати створену із фрагментів листів картину авторського внутрішнього світу. “Ідентичність в автобіографічному письмі виражається як упевненість у досвіді, тобто автобіографії значно менше передають проникнення в ідентичність, а більшою мірою відтворюють виникнення інтерпретаційних умов, необхідних для її пізнання” [22, 17]. Саме тому епістолярна творчість стає благодатним матеріалом для дослідження процесу авторської міфотворчості, авторської самосвідомості і специфіки художнього мислення.

На відміну від суспільно-побутових і відкритих листів, що мають на меті насамперед інформувати чи привернути увагу громадськості до певних проблем чи фактів дійсності, в інтимному письменницькому листі відбувається певна міфологізація власного “я”, трансформація біографічного матеріалу, спроба “осмислити себе” крізь призму іншого – особливо близького комуніканта. Тобто в просторі епістолярного тексту для автора листа вже існує адресат і імпліцитний читацький загал, тому “я” автора листа, як і будь-якого художнього тексту, завжди буде феменологічним, а не реальним.

Виходячи із класифікаційної системи Б. Кормана, який диференціював автора на: 1) автора біографічного як реально існуючу людину; 2) автора-концепт як певний погляд на дійсність, виражений в конкретному тексті чи творчості в цілому; 3) автора-суб’єкт мовлення (оповідач, особистий оповідач, розповідач тощо) [9, 199], на нашу думку, в епістолярному жанрі автор біографічний за допомогою творчої уяви, відбору і переробки фактів життєвого досвіду творить автора художнього – образ “автор-концепт”, котрий виступає носієм авторської свідомості як “найвищої смислової інстанції”, іншобуття якої становить епістолярний текст. У концепції М. Бахтіна проблема втілення і присутності автора в тексті проявляється як позиція поліфонії, відповідно до якої світ авторського “я” реалізується в діалозі рівноправних свідомостей “Інших” [1, 168]. З огляду на сказане, цілком слушно видається позиція В. Стернічук, яка пропонує інтерпретувати образ автора в епістолярній комунікації через такі три складові характеристики, як експліцитність, імпліцитність та інтертекстуальність [17, 14].

Серед множини літературознавчих концепцій автора для інтерпретації проблеми авторства в епістолярному жанрі, на нашу думку, найприйнятніша концепція У. Еко, який диференціює “автора емпіричного” і “автора зразкового”. Як вважає письменник, “емпіричного автора” знайти неможливо, оскільки приватне життя емпіричних авторів неосяжніше, ніж їхні тексти. Натомість читач може побачити лише “зразкового автора”, якого витворює на основі авторської інтенційності в тексті т.зв. “зразковий читач”. Щоб уникнути прірви між автором емпіричним і автором зразковим, учений запроваджує термін “лімінальний

(межовий) автор” – це автор, який перебуває в тій межовій ситуації, коли він уже не емпірична особа і ще не текст, коли “він змушує слова (або слова змушують його) встановити потенційний ряд асоціацій” [8, 566]. Саме така іпостась лімінального автора, на наш погляд, домінує в епістолярному тексті, інтимному листі зокрема.

Для підтвердження нашої позиції наведемо фрагменти з листування О. Кобилянської із В. Стефаніком, в яких епістолярні комуніканти белетризують свої біографічні образи. Так, наскрізними концептами їхнього епістолярію стали концепти “Червоної Троянди” і “Білої Лілеї”. Бінарною опозицією цього концепту в листах виступає Біла Лілея. У традиції англійської лінгвокультури вікторіанського періоду Біла Лілея символізувала духовну, платонічну любов, а Червона Троянда – любов тілесну, жіночу сексуальність. В одному з листів до Стефаніка Кобилянська своїм віртуальним співрозмовником-сповідником робить власну самоту, себто, своє друге меланхолійне “я”: “Оповідію їй (самоті) все, що прожила я під час часу, як не приставала з нею... Про молоденьку ніжну приязнь, що розвивалася і пригадувала чистотою і безкористею своєю білого цвіту лілії тої, що Ви її взяли від мене, відвідуючи мене по раз перший і послідній в Белелуї, і як вона відтак загинула. Була десь комусь на заваді і загинула. Послідні листки її – цвіту того безкорисного – зів’яли, і про тії послідні листки її оповідаю я самоті тій препишній” [11, 78], а далі цитує фразу зі своєї новели “Вальс меланхолійний”, що лише “одні лілії не оживають вдруге” [11, 79], але зізнається, що очі її і далі шукають серед опалого листа дерев чистого і безкорисного цвіту лілії. В. Стефанік цілком підтримує метамову, запропоновану Кобилянською, і в листі-відповіді цей символ чистої, платонічної любові підхоплює для репрезентації невизначеності свого почуття: “Ваша лілія тепер моя. Я єї гірко ніс. Дорогою я боявся, аби не спеклася в моїх руках. У лісі я єї купав у черничці, як малу дитину” [11, 79], а далі моделює таку ситуацію: “Я буду Вам казати: Лілію Вашу я вбив. Я не люблю цього квіту – він такий біленький, що чоловік мусить єго сплямити. Най ангели тримають єго, бо то їх чічка... Я люблю червону рожу... ще люблю жовту рожу... Я Вам дам жовту і червону рожу. Ви їх ліліями не замордуєте. Ваші лілії умруть” [11, 79-80]. Крім епістолярію письменників ці символи знаходять художнє втілення і в белетристиці митців.

Біографічний образ В. Стефаніка О. Кобилянська втілює в образі птаха. При цьому на початку листа (де згадується їхня перша зустріч) цей образ узагальнений (“Як прийшли Ви до мене по раз перший і я дивилася на Вас зчудованими очима. Великий якийсь птах, незнакомий мені, що злетів звідкись, чудний такий!” [11, 78]), але наприкінці листа конкретизується в образ яструба. Однак традиційні конотаційні відтінки значення “хижий” письменниця не використовує. Її яструб має прострілене крило, від безпомічний і потребує її піклування, її любові: “Був в мене тому дві неділі яструб. Мав пострілене крило. Я доглядала і пильнувала його, а він дививсь на мене ворожими очима і їжився. Дряпав, кусав, коли я м’яса подавала. Я була б його на волю пустила, але що боялася, що попадеться в руки гребі – я вже воліла, щоб ненавидів мене, а в мене загиб. А він бив крильми, ненавидів і загиб. Здається, йому заподіяла я свідомо болю” [11, 79]. У цій короткій алегоричній історії письменниця порушила і вічну тему чоловічої свободи, і проблему приборкання сильного маскулінного начала началом жіночим.

Проблема автобіографічності як самоідентифікації автора в епістолярному тексті невіддільна від проблеми реалізації авторської свідомості – метатекстуальної категорії, яка “завдяки існуванню позатекстових чинників, охоплює поняття автора-творця (біографічного автора), а з іншого, через текстуальний простір,

передбачає поняття лімінального автора, який при появі самого тексту реалізується як автор-функція, як автор-концепт і як автор-суб'єкт" [4].

Отже, дослідження его-присутності автора в тексті листа ще раз акцентує постійне варіювання художньо-документальної літератури, епістолярію зокрема, на межі факту й вигадки, дійсного і бажаного, артикульованого специфічним симбіозом автора біографічного (автора-творця, емпіричного автора) і автора лімінального, які в цілісності й репрезентують авторську свідомість в епістолярному тексті як складну метатекстуальну категорію.

Лист як мегатекст. Сучасне літературознавство визначає мегатекст (термін-синонім "гіпертекст") як сукупність текстів, що сприймаються і досліджуються як єдине дискурсивне ціле на основі спільності тем, лейтмотивів, архетипів, символів, стильових прийомів, тобто це субстанціальний термін, що змістовно виокремлює об'єм того текстуального цілого, у межах якого інтерпретуються окремо взяті тексти.

С. Михида в статті "Мегатекст і особистість письменника" [13] визначає мегатекст значно ширше, додаючи в нього біографію і психобіографію письменника, а також суміжну до досліджуваного контексту документальну літературу: "мегатекст – це джерельний дискурс експлікації всіх буттєвих (біографія) та психофізіологічних (психобіографія) характеристик художника слова, які формують саме йому притаманні вияви художності" [13]. Для реконструкції психопортретів митців слова вчений пропонує застосовувати мегатекст психоавтобіографічних матеріалів, до якого входять автобіографія, сповідь, щоденник, записна книжка, нотатки, епістолярій, також художні тексти, передусім віднесені самим письменником до автобіографічних, і ті, в яких особистість автора виявляється латентно.

На нашу думку, лист як мегатекст може розглядатися в трьох аспектах:

1) весь епістолярій письменника як ціле виступає мегатекстом для окремого листа, циклу листів чи епістолярного діалогу з окремим адресатом;

2) епістолярій виступає мегатекстом для інтерпретації художньої спадщини письменника, до того ж часто цей процес зворотній;

3) епістолярій письменника виступає фактографічною основою для белетризації біографічних сюжетів, породжуючи "іншотекст", який в сукупності із первісним текстом – епістолярієм – може читатися як мегатекст.

У контексті вищесказаного варто зазначити, що сучасна художня література всіляко виявляє тяжіння до документальності. І саме через листи, щоденникові записи, автобіографії документ проникає і в художню прозу, стаючи першоджерелом белетристичних творів. Сутність документальної літератури часто зводилась до нагромадження фактів, свідчень, документальних портретних характеристик. Однак естетична організованість цих фактів – головна умова переходу документальної літератури до мистецьких явищ. На цю умову однією з перших звернула увагу Л. Гінзбург: "Для естетичного значення не обов'язкова вигадка, і обов'язкова організація – відбір і творче поєднання елементів, відображених і перетворених словом" [3, 10].

Листи разом із іншими документальними жанрами активно використовуються для написання художніх біографій чи біографічних романів, наприклад, А. Моруа широко використовував письменницький епістолярій у своїх біографічних романах про Гюго, Бальзака, Байрона. Але він створював художній образ письменника, тому мав право на здогадку, вимисел і фантазію. Літературознавець цього права позбавлений, хоча не варто відкидати право на наукове припущення.

Часто особисті переживання письменника, висловлені в листі, згодом знаходять художнє втілення в белетристичних творах. Так, листи О. Кобилянської до О. Маковея

стали основою незакінченого твору письменниці, який вона опублікувала 1941 р. в альманасі “Радянська Буковина” під назвою “З юних літ Марії”. Літературознавець М. Павлишин також припускає, що поезія О. Маковея “Чи ж винна я в тому, що думка у мене” з двозначною присвятою “О. К.” присвячена О. Кобилянській, а не його дружині Ользі Кордубівні, бо надто суголосний лейтмотив поезії із наскрізними образами “свобідної орлиці” у пристрасних епістолярних діалогах Кобилянської з Маковеєм. Також із їхнього епістолярію “перемандрував” у поетичну спадщину О. Маковея образ “медведя” (так письменника називала О. Кобилянська). Маємо на увазі поезію “Моя душа – то мій медвідь”.

Епістолярний діалог О. Кобилянської зі В. Стефаником згодом відобразився в ліричному акорді письменниці “Спомин”, а в новітньому літературному процесі взаємне листування письменників лягло в сюжетну основу п’єси прикарпатського письменника Я. Яроша “Біла лілея”.

Письменницький лист іманентно спрямований на “іншотекст” – відповідь адресата, створюючи своєрідне замкнене коло “адресант – адресат” і забезпечуючи циклічність епістолярного діалогу. Однак інтимний лист, любовний зокрема, нерідко породжує подвійний “іншотекст”: відповідь від адресата і через певний темпоральний вимір – новий художній текст, найчастіше біографічний роман і літературний портрет, перетворюючись у мегатекст. І тут можемо спостерігати таку особливість: чим цікавіша, контroversійніша постать автора листів, тим більше таких “іншотекстів” ці листи можуть породити.

Інтимний епістолярій доби романтизму став “пратекстом” для низки біографічних романів і повістей. Так, платонічний роман у листах між М. Костомаровим та Аліною Крагельською став і сюжетною, і образно-емоційною основою повістей Д. Мордовця “Професор Татмиров”, В. Петрова “Аліна і Костомаров”, а епістолярні любовні діалоги П. Куліша – біографічних романів П. Домонтовича “Романи Куліша”, О. Дорошкевича “Урваний роман”, П. Зайцева “Романи Куліша”.

Серед любовної епістолярної спадщини українських письменників межі XIX–XX століть більшість епістолярних діалогів породила “іншотексти”. Так, у сучасному літературному процесі листи О. Кобилянської стали основою для написання біографічного роману В. Врублевської “Шарітка з Рунгу” (2007). Епістолярна спадщина В. Стефаника стала “пратекстом” для психобіографічного роману С. Процюка “Троянда ритуального болю” (2010), а епістолярій В. Винниченка – роману “Маски опадають повільно” (2011) цього ж автора. Більше того, письменницький епістолярій не просто став сюжетною основою романів С. Процюка, а окремі фрагменти з листів мозаїчно і досить органічно вписалися в канву белетристичного тексту, що засвідчує тяглість літературної традиції, навіть через поєднання генетично різних текстів: художнього і документального.

Роман про таємниче кохання і драму М. Коцюбинського й О. Аплаксіної Б. Редінг “Безумці” (2012) та композиційно оркестрований на 9 голосів біографічний роман М. Слабошпицького “Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші” (2012) також не могли обійтися без епістолярного претексту письменника. А в основу повісті-есе Р. Горака “Твого ім’я не вимовлю ніколи” (2008) лягли не так любовні листи І. Франка, як детективна історія із посмертним зібранням цих любовних листів письменника і їх містифікаціями.

Процес народження нових текстів на основі любовних листів письменника безперервний, бо кожне творче покоління віднаходитиме в них суголосний їхньому перцептивному рівню контекст, а, отже, і мегатекст інтимного епістолярію необмежений у просторі національної літератури (пригадаймо, яким мегатекстом у світовій літературі стала постать І. Мазепи, зокрема у

світлі його стосунків із Мотрею Кочубеївною, вербалізованих і в любовному епістолярію), і безмежним у часі.

Отже, метажанрові характеристики листа (такі, як єдність літературних і позалітературних ознак, що становлять собою художньо-документальну цілісність тексту; жанровий синкретизм, до того ж на рівні різних родів художньої літератури; розвиненість системи жанрово-стильових модифікацій; потреба для максимально повної рецепції залучення широкого контексту – гіпертексту; побудова документальних образів крізь призму мистецького бачення світу) дозволяють значно розширити методологічний інструментарій для дослідження епістолярного жанру під різними кутами зору – лист як психотекст, лист як его-текст, лист як мегатекст. Такий різнобічний аналіз, безсумнівно, сприятиме переміщенню письменницького листа із маргінесу літературознавчих студій до ґрунтового й комплексного вивчення епістолярію в системі художньо-документальних жанрів і його взаємодії із фікційною літературою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
2. Генералюк А. Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю // *Слово і Час*. – 2012. – № 5.
3. Гинзбург Л. О психологической прозе. – Ленинград: Художественная литература, 1977. – 450 с.
4. Гірняк М. Авторська свідомість як метатекстуальна категорія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1517/1/2.pdf>.
5. Гладкий В. Листи письменників // *Українське літературознавство*. – Львів, 1970. – Т. 8.
6. Гундорова Т. Femina melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика, 2002. – 272 с.
7. Гундорова Т. Феномен Стусового “жертвослова” // *Стус як текст*. – Мельбурн, 1992.
8. Еко У. Поміж автором і текстом // *Антологія світової літературно-критичної думки ХХст.* / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002.
9. Корман Б. Итоги и перспективы изучения проблемы автора // *Страницы истории русской литературы*. – М., 1971.
10. Леонгард К. Акцентированные личности. – 2-е изд., стереотип. – К.: Вища школа, 1989. – 375 с.
11. Любовь славетних письменників у листах і в житті: збірник художньо-документальних нарисів / Авт.-упоряд. В. Кирилук. – К.: Криниця, 2008. – 496 с.
12. Ляхова Ж. За рядками листів Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1984. – 134 с.
13. Михида С. Мегатекст і особистість. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/959/1/06mstmpor.pdf>.
14. Михида С. Реконструкція психологічних портретів українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ століть на основі мегатексту: Автореф. дис. ... доктора філол. наук. – К., 2013. – 40 с.
15. Рікер П. Що таке текст? Пояснення і розуміння // *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002.
16. Святосець В. Епістолярна спадщина Лесі Українки. – К.: Вища школа, 1981. – 184 с.
17. Стернічук В. Епістолярний діалог як жанр нефікційної літератури крізь призму образу автора (на матеріалі листування М. Фріша – Ф. Дюрренматта, М. Фріша – У. Йонсона): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Чернівці, 2014. – 20 с.
18. Федоров В. Автор як онтологічна проблема // *Слово і Час*. – 2003. – № 10.
19. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 48.
20. Франко І. Твори: в 20 т. – Т. 17: Вибрані листи. – К.: Держлітвидав, 1956.
21. Maciejewski J. List jako forma literacka // *Sztuka pisania. O listach polskim w wieku XIX*, red. J. Sztachelska. – Białystok, 2000.
22. Tebben K. Literarische Intimität. Subjektkonstitution und Erzählstruktur in autobiographischen Texten von Frauen. – Tübingen, 1997.

Отримано 19 серпня 2015 р.

м. Львів